

Рівненський державний гуманітарний університет

**КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ
НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ:
МОВНО-ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА**

Колективна монографія

Рівне – 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1 КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ МОВИ ТА ЧИТАННЯ ЯК БАЗОВА КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ	7
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	34
2.1. Сутність поняття «комунікативні вміння»	34
2.2. Формування вмінь взаємодіяти усно	37
2.3. Застосування ситуаційних вправ на уроці української мови для формування вмінь взаємодіяти усно	56
2.4. Формування вмінь працювати з текстом на уроці української мови	66
РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	88
3.1. Формування фонетико-орфоепічної компетентності	88
3.2. Формування орфографічних умінь і навичок за умов диференційованого навчання	114
3.3. Формування лексичної компетентності	133
3.4. Формування граматичної компетентності	157
РОЗДІЛ 4 ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	229
4.1. Відмінність та суть понять «культура мови» й «культура мовлення»	229
4.2. Мовна норма й мовленнєва помилка як базові поняття унормованої літературної мови	233
4.3. Ознайомлення учнів з типовими порушеннями нормативного мовлення	240
4.4. Комплекс тренувальних вправ з формування правильного мовлення (на матеріалі вивчення розділу «Прикметник»)	245
4.5. Формування стилістичної компетентності	260
4.6. Мова вчителя як засіб розвитку мовлення учнів	297

РОЗДІЛ 5	РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	318
5.1.	Літературна компетентність учня початкової школи	318
5.2.	Читацька компетенція	321
5.3.	Бібліотечно-бібліографічна компетенція	329
5.4.	Літературознавча компетенція	336
5.5.	Особистісно-діяльнісна компетенція	344
РОЗДІЛ 6	РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ДО ПРАКТИКИ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	351
6.1.	Інтеграція змісту освіти як основа одного з різновидів нестандартного уроку	351
6.2.	Проблема інтеграції змісту навчання в практиці роботи вчителів початкової школи	357
6.3.	Дидактичні особливості інтегрованих уроків	364
6.4.	Підготовка до інтегрованого уроку та методика його проведення	371
6.5.	Формування мовних знань і мовленнєвих умінь на матеріалі краєзнавчого змісту	383
6.6.	Застосування ситуаційних вправ на уроці образотворчого мистецтва	393
6.7.	Практика інтегрованого навчання в початковій школі та ЗВО	404
ПІСЛЯМОВА		417

12. Шевчук О. Вивчення морфології у взаємозв'язку з лексикою, синтаксисом і стилістикою. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 7. С. 63–69.
13. Ющук І. П. Навчання рідної мови в 4 класі: Методичні поради до підручника: [посібник для вчителя]. Київ : Освіта, 2017. 96 с.

Формування синтаксичної компетентності

Синтаксична компетентність – це одна з основних предметних компетентностей у системі мовних знань, умінь і навичок, необхідних школярам у різних комунікативних ситуаціях, що передбачає їхню здатність користуватися усною й писемною літературною мовою, послуговуватися необхідним арсеналом синтаксичних мовних одиниць різних структурних рівнів (словосполучення, речення, текст) з урахуванням функціонально-стильових різновидів мовлення відповідно до теми, мети, ситуації спілкування, жанрів комунікації. Синтаксична компетентність діалектично пов'язана з високим рівнем загальної культури учнів в її мисленнєвому, поведінковому й почуттєвому проявах, тобто віддзеркалює процеси мовомислення, мовотворення й мовопродукування в неперервній мовній освіті.

Вивчення елементів синтаксису в початкових класах набуває особливого значення. Це насамперед пояснюється метою уроків української мови в початковій ланці освіти – допомогти учням початкової школи оволодіти нормами граматичної будови рідної мови, збагатити мовлення різноманітними формами і способами висловлення думки, піднести рівень розвитку зв'язного мовлення учнів. Тому до опрацювання елементів синтаксису на уроках української мови в початкових класах доцільно здійснювати комунікативно-діяльнісний підхід, який передбачає засвоєння учнями кожного класу необхідного мінімуму теоретичних знань про речення і вироблення у них на основі цих знань практичних умінь і навичок послуговуватися реченнями різних типів у власному – усному та писемному – мовленні. Таким чином відбувається реалізація основного спрямування початкового курсу української мови – мовленнєво-мовного. За умови здійснення комунікативно-діялісного підходу до опрацювання основних синтаксичних понять, як і до вивчення будь-яких інших мовних явищ, відбувається дуже важливий процес, який

виявляється в тому, що учень початкової школи отримує знання не в готовому вигляді, а здобуває їх самостійно, в процесі навчально-пізнавальної діяльності, шляхом виконання різноманітних мовно-мовленнєвих завдань.

Курс української мови для початкових класів значно оновився, у ньому чіткіше передбачено взаємодію двох складових частин: мовної освіти школярів та їх мовленнєвого розвитку. Перевага у змісті початкового курсу надається останній. Мовні знання служать важливим засобом розвитку мислення дитини, що здійснюється в процесі побудови зв'язних висловлювань, роботи над текстом, його структурою. Отож у системі навчання на сучасному етапі розвитку вітчизняної школи має реалізовуватися органічний зв'язок між мовою і мовленням, мовленням і мисленням, має також відбуватися систематичне тренування учнів у вираженні думки. Як зазначають методисти, мовні знання (теоретичні відомості) у цій системі в жодному разі не повинні бути самоціллю, вони мають бути засобом формування й удосконалення думки, що відбувається під час побудови зв'язних висловлювань. Окрім цього, на думку М. Вашуленка, мовні знання, мовленнєві вміння та навички розглядаються як умова й компонент розвивального навчання. У роботі над засвоєнням елементів синтаксису в початкових класах можна виокремити кілька напрямів, між якими існує тісний зв'язок:

1. Практичні спостереження за синтаксичною будовою та інтонаційним оформленням речень.
2. Формування уявлень про одиниці синтаксису – словосполучення, речення, зв'язне висловлювання (текст).
3. Засвоєння структури речення і найважливіших синтаксичних понять.
4. Поглиблення знань і вмінь із синтаксису під час опрацювання несинтаксичних тем.
5. Формування в учнів уміння використовувати у власному мовленні речення за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні) та за інтонацією (неокличні, окличні).

6. Застосування набутих знань і вмінь із синтаксису у практиці зв'язного мовлення.

Як бачимо, вся робота над реченням, елементами синтаксису в початковій школі спрямована на вироблення у молодших школярів умінь використовувати здобуті теоретичні знання у практиці щоденного спілкування. Ця робота вважається продуктивною за умови, коли учень, оволодівши ґрунтовними уявленнями про речення, його будову тощо і на цій основі добре володіє граматичними нормами рідної мови, грамотно будує зв'язні висловлювання в усній і писемній формах. Отож, стає зрозумілою роль комунікативно-діяльнісного підходу в опрацюванні учнями основних синтаксичних тем, підходу, який має спрямування на цілісне вивчення мови й мовлення.

У програмах початкових класів вивчення граматики посідає чільне місце, бо саме в цих класах учні ознайомлюються з будовою рідної мови, оволодівають навичками практичного її вживання. У початкових класах вивчається матеріал, який є базовим для свідомого оволодіння мовою в середніх класах. Так, за час навчання в 1–4 класах учні повинні засвоїти елементи синтаксису (загальне поняття про словосполучення і речення, речення розповідні, питальні, спонукальні, головні та другорядні члени речення (без уживання термінів), звертання у спонукальних реченнях, однорідні члени речення).

Відповідно до чинної програми з української мови, елементи синтаксису вивчаються в кожному з початкових класів, тобто чітко простежується наступність в опрацюванні синтаксичних тем. Матеріал розташований у порядку складності, яка з класу в клас наростає. Так, у першому класі, в період навчання грамоти, діти навчаються виділяти речення з мовного потоку, складають речення з двох-трьох слів за предметними та сюжетними малюнками, продовжують речення за поданим початком; безумовно, вчать правильно інтонувати речення, різні за метою висловлювання та інтонацією. У другому класі матеріал ускладнюється: школярі одержують уявлення про речення, його сутність (складається зі слова чи з кількох слів, виражає

закінчену думку), опрацьовують типи речень за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні), встановлюють із допомогою питань зв'язок між словами в реченні. Ще більш насиченим є матеріал про речення, запропонований для опрацювання учням 3 класу. Зокрема, у третьокласників формується поняття про типи речень за інтонацією – окличні та неокличні, головні члени речення (підмет і присудок) і другорядні члени речення (без уживання термінів).

Учні 4 класу, згідно з програмними вимогами, удосконалюють свої знання про види речень за метою висловлювання та інтонацією, основу речення (підмет і присудок) і зв'язок слів у реченні, а також вивчають нову тему – «Однорідні члени речення», дізнаються про те, що однорідними можуть бути підмети, присудки і другорядні члени речення. Четвертокласники виконують чимало вправ, які спрямовані і на засвоєння необхідних теоретичних відомостей про те чи те синтаксичне явище, і на вироблення в учнів відповідних мовленнєвих умінь. З переорієнтацією лінгводидактики на навчання мови як засобу спілкування, окрім засвоєння учнями мовних одиниць і формування частково мовленнєвих умінь (як було традиційно), питомої ваги набирає формування умінь із усіх видів мовленнєвої діяльності та власне комунікативних умінь. Оволодіння мовою як засобом спілкування не рівноцінне оволодінню мовними одиницями. Це якісно різні процеси. Окрім засвоєння мовного матеріалу, процес навчання мови як мовленнєвої діяльності передбачає і формування умінь висловлюватися, створювати тексти у процесі спілкування. Як свідчить практика, засвоєння молодшими школярами мовного матеріалу і розвиток їхнього мовлення часто відбувається «відірвано» одне від одного, одержані знання з мови не завжди належним чином використовуються для побудови учнями граматично правильних зв'язних висловлювань.

Вивчення досвіду роботи вчителів Рівненських ЗОШ I–III ступенів, аналіз методичної літератури щодо вивчення елементів синтаксису у початковій школі, довів, що:

1) провідним методом під час формування і закріплення синтаксичних знань, умінь і навичок є метод вправ;

2) на уроках української мови повинно бути розумне співвідношення (приблизно однакова кількість) аналітичних і синтетичних вправ, оскільки сприймання й мислення людини має аналітико-синтетичний характер, складає певну єдність аналізу й синтезу;

3) синтаксичні вправи, по можливості, треба супроводжувати наочністю (графічною, ілюстративною, високохудожніми мовними зразками);

4) синтаксичні вправи, так само як всі інші, повинні виконуватись як під керівництвом вчителя (для попередження помилок) так і самостійно. Самостійно виконані вправи перевіряються, аналізуються, оцінюються;

5) під час вивчення речення в початкових класах вчителі переважно користувалися прийомами проблемно-пошукового методу, головними серед яких є спостереження за мовним матеріалом, яке викликає проблемну ситуацію та евристична бесіда, яка допомагає вийти з ситуації складності.

Проблемна ситуація виникає внаслідок постановки перед учнями проблемного завдання чи запитання. Щоб розв'язати її, школярі на основі попередніх знань і спостережень за мовним матеріалом в ході евристичної бесіди мають самостійно прийти до узагальнення, зробити певний висновок. Для закріплення отриманих знань та формування відповідних умінь і навичок використовували вправи репродуктивного характеру.

Звісно, прийоми проблемно-пошукового і репродуктивного методів потрібно використовувати під час вивчення розділу «Речення», але вони не мають переважати, оскільки не відображають специфіки синтаксичних вправ (формування мовних, мовленнєвих і комунікативних умінь і навичок). Тому на уроках вивчення й засвоєння синтаксису слід ширше використовувати аналітико-синтетичний метод.

У чинних підручниках з української мови для початкової школи подано чимало вправ, спрямованих і на засвоєння учнями мовної теорії, і на вироблення у них відповідних мовленнєвих умінь. Без сумніву, такі вправи

необхідні для усвідомлення школярами сутності кожного виду речень, для вироблення у них умінь і навичок розрізняти речення за метою висловлювання, правильно їх інтонувати тощо. Виконання пропонованих у підручниках завдань сприяє мовленнєвому розвитку учнів, спонукає їх створювати власні зв'язні висловлювання, вживаючи в них різні за метою висловлювання речення.

Основні програмні вимоги реалізуються у чинних підручниках з української мови. У Рівненських ЗОШ І–ІІІ ступенів навчання проводиться за підручниками, вказаними у таблиці 3.4.10.

Результати кількісного аналізу досліджуваної нами проблеми (системи аналітико-синтетичних вправ у розділі «Речення») в підручниках відображено в таблиці 3.4.10.

Таблиця 3.4.10

Розподіл вправ за основною розумовою дією

Підручники	Аналітичні вправи (кількість у%)	Аналітико-Синтетичні вправи (кількість %)	Синтетичні вправи (кількість %)
«Буквар. Українська мова» (автор М. Вашуленко, О. Вашуленко)	23 впр. (38,9%)	9 впр. (26,9%)	7 впр. (14,2%)
«Українська мова» для 2 класу (автори : М. Вашуленко, С. Дубовик)	27 впр. (41,5%)	14 впр. (33,8%)	17 впр. (24,7%)
«Українська мова» для 3 класу (автори: М. Вашуленко, О. Мельничайко та Н. Васильківська)	22 впр. (62,1%)	8 впр. (29,7%)	9 впр. (8,2%)
«Українська мова» для 4 класу (автори: М. Вашуленко, С. Дубовик та О. Мельничайко)	27 впр. (73,8%)	11 впр. (16,6%)	4 впр. (9,6%)

Як бачимо, у підручниках переважають аналітичні вправи. Найбільше у процентному співвідношенні синтетичних вправ у підручнику для 2 класу, а найменше їх у підручнику для 4 класу. Таке недооцінювання значення синтетичних вправ під час вивчення речення авторами цих підручників є, на нашу думку, значним недоліком, оскільки переважно саме синтетичні вправи

передбачають формування мовленнєвих і комунікативних вмінь, на що орієнтує програма. Отже, результати аналізу системи аналітико-синтетичних вправ із реченням у чинних підручниках із української мови для початкових класів дозволяють зробити висновок, що підручники для 1, 2 і 3 класів (побудовані на основі чинних програм НУШ) містять достатньо аналітичних, синтетичних та аналітико-синтетичних вправ, а підручник 4 класу (розроблений за традиційною програмою), зокрема, розділ «Речення», потребує удосконалення – збільшення синтетичних вправ, надання вміщеним у розділі синтетичним вправам ситуативного характеру.

Оскільки об'єктом нашого дослідження є процес навчання елементів синтаксису, то зробимо більш детальний аналіз підручника з української мови для другого класу (розділу «Речення»).

У підручниках частково реалізоване нове структурування теоретичного матеріалу – укрупненими, логічно завершеними частинами (блоками). Так, теоретичний матеріал із теми «Розповідні, питальні і спонукальні речення. Окличні речення» розміщено в одному параграфі; об'єднані теми «Члени речення. Головні і другорядні члени речення. Зв'язок слів у реченні» і окремо подається тема «Звертання», «Однорідні члени», «Поняття про складне речення». У кожному параграфі перед поясненням теоретичного матеріалу є вправа на спостереження за мовним матеріалом.

Для закріплення синтаксичної теорії в підручнику подано систему вправ. Існує багато різноманітних вправ, але під час вивчення речення найбільш поширеними є розподіл за основною розумовою дією (аналітичні, аналітико-синтетичні, синтетичні), за навичками, які формуються під час виконання (мовні, мовленнєві, комунікативні), залежно від ступеня самостійності і пізнавальної діяльності учнів (на основі зразка, до яких належать вправи за зразком, за інструкцією, за завданням), конструктивні і творчі.

Результати розгляду системи вправ залежно від ступеня самостійності і пізнавальної активності учнів 3–4 класів відобразимо в таблиці 3.4.11.

**Розподіл вправ залежно від ступеня самостійності та
пізнавальної активності учнів**

За зразком		За інструкцією		За завданням		Конструктивні		Творчі	
к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
6	16,2%	2	5,5%	16	43,2%	7	18,9%	6	16,2%

Як бачимо, у розділі «Речення» підручника переважають вправи за завданням (43,2%). Серед них найменша кількість за інструкцією (5,5%); за зразком і творчих по 16,2%. Такий розподіл, на нашу думку, є цілком виправданим, адже з більшістю синтаксичних понять учні ознайомилися ще в 1 класі, а в 2 – вони лише доповнюються й узагальнюються, тому їх засвоєння потребує виконання вправ із більшим ступенем самостійності й ініціативи учнів (за завданням), а не за поданим зразком чи інструкцією. Водночас кількість творчих вправ, які чи не найбільше сприяють розвитку зв'язного мовлення учнів, у розділі є недостатньою (лише 16,2%). Вважаємо за доцільне у навчанні доповнити систему вправ розділу «Речення» творчими.

Інший аспект аналізу вправ (за навичками, які формуються під час виконання) засвідчив наявність мовних – 20 (54%), мовленнєвих – 17 (46%). Комунікативних вправ, тобто тих, які передбачають створення ситуації спілкування, в розділі 8%. Тому ми вважаємо за доцільне доповнити систему вправ розділу «Речення» комунікативними, які відповідають навчальним завданням початкового курсу української мови.

Існує ще й інший підхід до розгляду вправ, вміщених у розділі «Речення», за яким вправи розподіляються на власне синтаксичні та комплексні. Власне синтаксичні вправи становлять 84% (31), а комплексні – відповідно 16% (6). Серед комплексних є три вправи на закріплення вмінь, сформованих під час вивчення розділу «Текст», 2 – «Слово. Значення слова», 1 – «Звуки і букви». Такі результати аналізу стали для нас несподіваними. Значна перевага власне синтаксичних вправ не сприяє повторенню і закріпленню знань

з інших розділів мовознавчої науки. Тому слід збільшити кількість комплексних вправ у розділі.

Результати аналізу текстового матеріалу за рівнем мовних одиниць розділу «Речення» узагальнено в таблиці 3.4.12.

Таблиця 3.4.12

Розподіл вправ за рівнем мовних одиниць

Слова	Сполучення слів. Готові утворення	Речення. Готова побудова	Текст. Готовий, створений
2 (5,4%)	2 2 (5,4%)	8 3 (21,6%)	19 1 (51,4%)

Як видно, більшість вправ виконуються на базі готових текстів. Такий розподіл, на нашу думку, відповідає вимозі вивчення мовних одиниць на основі більш високого рівня, хоча крім використання готових текстів потрібно приділяти увагу створенню власних. Дібрані тексти і речення відповідають віковим особливостям та інтересам дітей, дидактичній меті вправ, більшість із них взяті з художньої літератури (авторів Б. Харчука, Л. Глібова, Н. Забілої, Т. Шевченка, Марійки Підгірянки, Н. Приходька, О. Олеся) і дають можливість здійснювати міжпредметні зв'язки з читанням та природознавством. Але два тексти (№№ 137, 139) [7] не відповідають часовим вимогам (один текст – про літо, другий – про весну).

Отже, різноаспектний якісно-кількісний аналіз розділу «Речення» в підручниках для початкової школи дозволяє зробити висновки:

1) формування синтаксичних знань проводиться шляхом спостереження за мовними явищами, а їх закріплення – за допомогою системи вправ;

2) у розділі відсутні вправи на побудову простих речень з однорідними членами та складних речень за зразком чи схемами, проведення яких вимагає програма;

3) систему вправ, на нашу думку, слід доповнити синтетичними, серед яких повинні бути творчі та комунікативні, а також збільшити кількість комплексних вправ;

4) вважаємо за доцільне розробити систему ситуативних завдань, що надасть можливість реалізовувати комунікативний аспект змісту навчання;

5) у доборі дидактичного матеріалу для вправ слід орієнтуватись на високохудожні літературні зв'язки, що дає можливість реалізовувати міжпредметні зв'язки з літературою (художній стиль), на матеріал підручників з природознавства (науковий стиль), періодичної преси відповідно до вікових особливостей (науково-популярний стиль).

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що підручники з української мови для початкової ланки освіти побудовані згідно з вимогами програми, а також з урахуванням вікових особливостей учнів. У підручниках міститься як теоретичний так і практичний матеріал. Значну увагу приділено збагаченню лексики учнів і розвитку зв'язного мовлення в процесі початкового вивчення синтаксису та пунктуації. Роботу над розділом «Речення» слід розглядати як важливий напрям в удосконаленні граматичного ладу мовлення молодших школярів.

У таблиці 3.4.13 покажемо систему вправ для навчання елементів синтаксису (тематично) учнів у 4 класі.

Таблиця 3.4.13

**Система аналітико-синтетичних вправ для навчання
елементів синтаксису учнів 4 класу**

Тема	Завдання до аналітичних вправ	Завдання до синтетичних вправ	Завдання до аналітико-синтетичних вправ
Повторення закріплення та узагальнення вивченого про речення (за метою висловлювання та інтонацією) і його будовою	Прочитай текст. Скільки в ньому речень? Чому ти так вважаєш? Про кого або про що говориться в кожному реченні і що говориться?	1. Прочитай слова. Із слів кожного рядка склади речення і запиши їх. 2. Завтра у твоєму класі відбудеться зустріч із письменником. Склади і запиши декілька запитань, які ти хотів би йому задати	1. Прочитайте. Які рядки слів не є реченнями? Чому? 2. Доповніть незавершені речення і прочитайте текст. Дайте йому заголовок. 3. Спишіть і поставте в кінці речень розділові знаки. 4. Як зв'язуються між собою слова в реченні?

Відпрацювання правильної інтонації речень. Значення та вживання різних ти- пів речень у мовле- нні	Вимовляй кожне речення відповідно до розділових знаків у кінці. З більшою силою голосу вимовляй підкреслені слова	Спробуйте усно вести діалог на тему «Як ти проводити своє дозвілля?». Які речення за метою висловлювання будете використовува ти під час діалогу?	Склади і запиши декілька речень-порад своєму молодшому братикові чи сестричці, як потрібно переходити дорогу за світлофором. Які речення за метою висловлювання будеш для цього використовувати?
Звертання в спонукальних реченнях. Розділові знаки при звертанні	1. Прочитай текст, виділяючи голосом звертання. Якими за метою висловлюва ння є речення із звертаннями. 2. Спиши речення із звертаннями. Зверни увагу, як виділя- ються звертання на письмі	Подивись на малюнок. Кого і де на ньому зображе но? Уяви, що один з дітей – це ти, а інший – твій сусід (чи сусідка) по парті. Яка б розмова могла між вами відбутися біля школи? Запиши її, вживаючи в речен- нях звертання. Виділяй їх комами або знаком оклику	1. Подані слова запиши у формі звертання. 2. З двома звертаннями склади і запиши речення, ставлячи розділові знаки
Члени речення. Головні і другорядні члени. Зв'язок слів у реченні	Спиши речення. Підкресли в них підмет і присудок. За поданою схемою покажи зв'язки між членами речення	Якими членами можна доповнити речення? Запишіть поширене речення	1. Склади і запиши невеличку розповідь про своїх батьків (5-6 речень). 2. Визнач головні члени в кожному реченні. Підкресли їх 3. У складених реченнях усно встанови зв'язки між усіма членами за допомогою питань
Розвиток умінь встановлювати зв'язки слів у реченні, визначати основу речення	Покажи зв'язки між членами речення (виконай завдання за зразком)	Склади речення про осінній сад. Підкресли в ньому головні члени, а в одному з них встанови зв'язки між усіма членами речення	1. Запиши словосполучення, ставлячи в дужках питання до залежних слів. 2. З поданих пар словосполучень утвори і запиши чотири речення. Чи будуть вони становити текст? Якщо так, то добери до нього заголовки
Поняття про складне речення	Встанови зв'язок між словами за допомогою питань. Проаналізуй, яке це	Склади складні речення: а) без сполучників; б) з сполучником і, а	Запиши речення, доповнивши їх потрібними словами, виділи головні члени

Тема	Завдання до аналітичних вправ	Завдання до синтетичних вправ	Завдання до аналітико-синтетичних вправ
Повторення закріплення та узагальнення вивченого про речення (за метою висловлювання та інтонацією) і його будовою	Прочитай текст. Скільки в ньому речень? Чому ти так вважаєш? Про кого або про що говориться в кожному реченні і що говориться?	1. Прочитай слова. Із слів кожного рядка склади речення і запиши їх. 2. Завтра у твоєму класі відбудеться зустріч з письменником. Склади і запиши декілька запитань, які ти хотів би йому задати	1. Прочитайте. Які рядки слів не є реченнями? Чому? 2. Доповніть незавершені речення і прочи тайте текст. Дайте йому заголовок. 3. Спишіть і поставте в кінці речень розділові знаки. 4. Як зв'язуються між собою слова в реченні?
Відпрацювання правильної інтонації речень. Значення та вживання різних типів речень у мовленні	Вимовляй кожне речення відповідно до розділових знаків у кінці. З більшою силою голосу вимовляй підкреслені слова	Спробуйте усно вести діалог на тему «Як ти проводиш своє дозвілля?». Які речення за метою висловлювання будете використовувати під час діалогу?	Склади і запиши декілька речень-порад своєму молодшому братикові чи сестричці, як потрібно переходити дорогу за світлофором. Які речення за метою висловлювання будеш для цього використовувати?
Звертання в спонукальних реченнях. Розділові знаки при звертанні	1. Прочитай текст, виділяючи голосом звертання. Якими за метою висловлювання є речення із звертаннями. 2. Спиши речення із звертаннями. Зверни увагу, як виділяються звертання на письмі	Подивись на малюнок. Кого і де на ньому зображено? Уяви, що один з дітей – це ти, а інший – твій сусід (чи сусідка) по парті. Яка б розмова могла між вами відбутися біля школи? Запиши її, вживаючи в реченнях звертання. Виділяй їх комами або знаком оклику	1. Подані слова запиши у формі звертання. 2. З двома звертаннями склади і запиши речення, ставлячи розділові знаки
Члени речення. Головні і другорядні члени. Зв'язок слів у реченні	Спиши речення. Підкресли в них підмет і присудок. За поданою схемою покажи зв'язки між членами речення	Якими членами можна доповнити речення? Запишіть поширене речення	1. Склади і запиши невеличку розповідь про своїх батьків (5-6 речень). 2. Визнач головні члени в кожному реченні. Підкресли їх 3. У складених реченнях усно встанови зв'язки між усіма

			членами за допомогою питань
Розвиток умінь встановлювати зв'язки слів у реченні, визначати основу речення	Покажи зв'язки між членами речення (виконай завдання за зразком)	Склади речення про осінній сад. Підкресли в ньому головні члени, а в одному з них встанови зв'язки між усіма членами речення	1. Запиши словосполучення, ставлячи в дужках питання до залежних слів. 2. З поданих пар словосполучень утвори і запиши чотири речення. Чи будуть вони становити текст? Якщо так, то добери до нього заголовки
Поняття про складне речення	Встанови зв'язок між словами за допомогою питань. Проаналізуй, яке це речення	Склади складні речення: а) без сполучників; б) з сполучником і, а.	Запиши речення, доповнивши їх потрібними словами, виділи головні члени речення
Тема	Завдання до аналітичних вправ	Завдання до синтетичних вправ	Завдання до аналітико-синтетичних вправ
Повторення закріплення та узагальнення вивченого про речення (за метою висловлювання та інтонацією) і його будовою	Прочитай текст. Скільки в ньому речень? Чому ти так вважаєш? Про кого або про що говориться в кожному реченні і що говориться?	1. Прочитай слова. Із слів кожного рядка склади речення і запиши їх. 2. Завтра у твоєму класі відбудеться зустріч з письменником. Склади і запиши декілька запитань, які ти хотів би йому задати	1. Прочитайте. Які рядки слів не є реченнями? Чому? 2. Доповніть незавершені речення і прочи тайте текст. Дайте йому заголовок. 3. Спишіть і поставте в кінці речень розділові знаки. 4. Як зв'язуються між собою слова в реченні?
Відпрацювання правильної інтонації речень. Значення та вживання різних типів речень у мовленні	Вимовляй кожне речення відповідно до розділових знаків у кінці. З більшою силою голосу вимовляй підкреслені слова	Спробуйте усно вести діалог на тему «Як ти проводиш своє дозвілля?». Які речення за метою висловлювання будете використовувати під час діалогу?	Склади і запиши декілька речень-порад своєму молодшому братикові чи сестричці, як потрібно переходити дорогу за світлофором. Які речення за метою висловлювання будеш для цього використовувати?
Звертання в спонукальних реченнях. Розділові знаки при звертанні	1. Прочитай текст, виділяючи голосом звертання. Якими за метою висловлювання є речення із звертаннями. 2. Спиши речення із	Подивись на малюнок. Кого і де на ньому зображено? Уяви, що один з дітей – це ти, а інший – твій сусід (чи сусідка) по	1. Подані слова запиши у формі звертання. 2. З двома звертаннями склади і запиши речення, ставлячи розділові знаки

	звертаннями. Зверни увагу, як виділяються звертання на письмі	парті. Яка б розмова могла між вами відбутися біля школи? Запиши її, вживаючи в реченнях звертання. Виділяй їх комами або знаком оклику	
Члени речення. Головні і другорядні члени. Зв'язок слів у реченні	Спиши речення. Підкресли в них підмет і присудок. За поданою схемою покажи зв'язки між членами речення	Якими членами можна доповнити речення? Запишіть поширене речення	1. Склади і запиши невеличку розповідь про своїх батьків (5-6 речень). 2. Визнач головні члени в кожному реченні. Підкресли їх 3. У складених реченнях усно встанови зв'язки між усіма членами за допомогою питань
Розвиток умінь встановлювати зв'язки слів у реченні, визначати основу речення	Покажи зв'язки між членами речення (виконай завдання за зразком)	Склади речення про осінній сад. Підкресли в ньому головні члени, а в одному з них встанови зв'язки між усіма членами речення	1. Запиши словосполучення, ставлячи в дужках питання до залежних слів. 2. З поданих пар словосполучень утвори і запиши чотири речення. Чи будуть вони становити текст? Якщо так, то добери до нього заголовок
Поняття про складне речення	Встанови зв'язок між словами за допомогою питань. Проаналізуй, яке це речення	Склади складні речення: а) без сполучників; б) зі сполучником і, а.	Запиши речення, доповнивши їх потрібними словами, виділи головні члени речення

Учитель має пам'ятати, що мовні знання, зокрема з граматики, важливим складником якої є синтаксис, слугують основою для формування мовленнєвих умінь і навичок учнів. Однак, як зазначав В. фон Гумбольдт, «граматика повинна спиратися на мовленнєву ситуацію». Тож опрацьовуючи з учнями ту чи ту синтаксичну тему, вчитель має створювати різноманітні мовленнєві ситуації, спонукаючи дітей до побудови діалогічних і монологічних висловлювань із правильним і доцільним використанням у цих висловлюваннях вивчених мовних одиниць. Скажімо, під час вивчення теми про види речень за

метою висловлювання можна запропонувати учням таке завдання: побудуйте зв'язне висловлювання (настанову своїм ровесникам), як потрібно ставитись до рідної мови. Використовуйте спонукальні речення. Скористайтеся словами з довідки: *любіть..., плекайте..., дбайте..., бережіть..., збагачуйте...* Як уже зазначалось, найбільш ефективним засобом реалізації комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення мовознавчого матеріалу є опора на текст. Тож і для роботи над синтаксичними поняттями потрібно добирати різноманітні тексти, часто дидактичного характеру, і на їхній основі пропонувати учням виконати те чи те завдання, відповідно до виучуваної теми. Комунікативно-діяльнісний підхід якраз і передбачає розробку вправ на засвоєння теоретичного матеріалу і вироблення в учнів на цій основі мовленнєвих умінь. Скажімо, учні 2 класу під час опрацювання розділу «Речення» знайомляться з типами речень за метою висловлювання – розповідними, питальними і спонукальними. Для кращого засвоєння цієї теми можна запропонувати школярам такий дидактичний вірш (авт. – Л. Лужецька):

Цвітуть сади. Шумлять гаї
Цвітуть сади. Шумлять гаї.
Це речення розповідні.
Розкажуть щось тобі й мені,
І крапку ставимо в кінці.
Куди ідеш? Ким хочеш стати?
Питальні мусять запитати.
І ти впізнаєш їх умить:
Питальний знак в кінці стоїть.
Слухняним будь. Люби свій край.
Батькам завжди допомагай.
Це спонукальні. В них для нас –
До дії заклик чи наказ.

Під час роботи над реченням учні 3 класу вивчають важливу тему – «Звертання». Передусім школярі мають навчитися використовувати в ролі звертань форми кличного відмінка: Марійко, Петрику, мамо, брате, Ольго Богданівно; виділяти звертання в усній формі інтонаційно, а на письмі – розділовими знаками: комами, знаком оклику, наприклад: *Я до тебе, мово, так*

горнуся щиро... Третьюкласники дізнаються, що звертання може стояти на початку, в середині і в кінці речення; воно не виступає членом речення. Засвоєнню цієї важливої теми сприяють різноманітні вправи, подані в підручниках з української мови. Зрозуміло, що робота над звертанням має практичне спрямування – навчити молодших школярів використовувати звертання у власному мовленні. Для повнішого засвоєння сутності звертання школярам можна запропонувати такі завдання: прочитайте речення, відшукайте звертання. В якому відмінку вони вжиті? Обґрунтуйте розділові знаки.

Вітчизно, для тебе бажаю я жити! Тобі, рідний краю, я хочу служити. Тобі, моя земле, дарую всі квіти і серця палкого любов... Цвіти ж веселково, моя Україно, у сяйві чудесних обнов! Подані слова запишіть у формі звертання: *батьківщина, матуся, школа.*

Складіть і запишіть речення з утвореними звертаннями так, щоб вони були на початку, в середині і в кінці речення.

Вивчення речення в початковій школі спирається на такі дидактичні принципи:

- а) аналіз речення у зв'язку з морфологією та іншими розділами;
- б) аналіз речення у зв'язку з пунктуацією та інтонацією;
- в) аналіз речення в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення.

1. Провідним методом під час формування і закріплення знань, умінь і навичок про речення є метод вправ.

2. Вправи допомагають сформуванню уявлення про речення не лише як окремий мовний факт, а в цілісній системі української мови.

3. Вправи з реченням мають проводитись систематично протягом кожного року навчання з поступовим ускладненням завдань і дидактичного матеріалу.

4. Завдання і матеріал до вправ повинні бути науково достовірними і, водночас, доступними для учнів початкової школи.

5. Синтаксичні вправи повинні сформувати настільки міцні знання, уміння й навички з синтаксису на початковому етапі вивчення, щоб можна було активно на них спиратися на наступних етапах навчання.

6. Під час виконання синтаксичних вправ на перших етапах доцільно використовувати різноманітні схеми і таблиці для кращого засвоєння знань, а для збудження пізнавальної активності учнів слід добирати до вправ цікаві малюнки, картинки, ребуси, використовувати елементи гри.

7. Для дидактичного матеріалу синтаксичних вправ по можливості слід добирати високохудожні мовні зразки, які стануть наочністю того, як треба будувати синтаксичні одиниці, правильно вживати слова, словосполучення.

На нашу думку, використання під час опрацювання мовних тем, у тому числі й синтаксичних, навчальних вправ на текстовій основі сприяє виробленню в учнів умінь слухати, розуміти почуте й прочитане, читати, обмінюватися інформацією, робити відповідні висновки.

Реалізація змістової лінії «Досліджуємо мовні явища» у процесі вивчення елементів синтаксису в початковій школі

Сьогодні у всьому світі, і в Україні зокрема, відбуваються процеси модернізації освіти – це особистісно орієнтоване спрямування та інтеграція, інформатизація, компетентнісний підхід до навчання школярів тощо. Усі вони стосуються і початкової школи. Завдання вчителя поступово формувати в учнів знання, вміння, навички, які вони зможуть застосовувати у різноманітних, стандартних і нестандартних, ситуаціях.

У чинних Типових освітніх програмах Нової української школи одним із напрямів вивчення мовно-літературної освітньої галузі визначена змістова лінія «Досліджуємо мовні явища», яка передбачає вивчення граматичного матеріалу здобувачами початкової освіти через дослідження мовно-мовленнєвих понять та явищ у процесі активної розумової діяльності (аналізу, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, узагальнення тощо).